

A legelső világra való eszmélésekkel egyidőben röpködött körül, mint bárszonyos pillangó, a bölcső szalmáján, nagyanyám éneke:

*Bubuj, buba,
nincsen papa,
elment apó
a malomba.*

Hozzám szólt, és valós tényt mondott el az altató ének — aludj, kicsi unokám, aludj, mert „elment apó“, bár most szűkében van az ennivaló, de azért nincs nagy baj, mert örletni ment a malomba, búzáat örletni.

Engem álomba ringatott a dal és a ringó bölcső dallamos üteme. Nagyanyám pedig megnyugodva foghatott hozzá a munkához.

Gyakorlati célt szolgált az altató ének, de amíg szólt, a maga siratózáshoz közelálló dallamán, emocionális érzelmi erejével nemegyszer könnyet csalt az éneklő szemébe. Megélette vele a kenyértelen szegénység szomorúságát, mégha valójában nem is azt a sorsot élte az éneklő. Nemegyszer siratózásba csapott át a dallam és szöveg.

Így volt ez régi időktől fogva minden népdallal Magyarózdon és így volt bizonynyal általában is. Minden ritmizált szöveget, minden dallamot valakihez vagy valamihez címezték, s a szöveg és a dallam az egyén kivételes érzelmének a közösségbe való átplántálását, feloldódását szolgálta.

A magyarózdiai távoli életében (nyomai ma is kimutathatók) ez a közösség az animizmus, a mindent megtestesítő tágabb értelmű közösség végtelen sokszínűségébe társult, ahonnan megtestesült fekete madár képében száll át napjainkig a nép képzetében a bánat, hogy fészket rakjon a magyarózdi ember szívében.

Talán valamikor, a nagyon távoli időben az ősi istenségeknek, különféle szellemeknek akarták eleink a művészet eszközeivel, a köznapitól eltérő módon tudomására hozni szívük érzelmeit, részesévé téve ezáltal őket, s megkönnyebbülést várva tőlük. (Parasztként, belülről élve a panteisztikus természeti élet népköltészetet termő érzéseit, én is ismertem még a mindenségbe való borzongásait a léleknek.) A nagyon nagy bánatok vagy a kivételes örömek csattinthatták ki, akárcsak túltelített felhők ragyogó villámaikat, a legelső ritmikus felkiáltásokat, a legelső művészi dallamokat.

Ma azonban már főként a szűkebb, az emberi közösséghez címzettek a népdalok, népi halottsiratók s a közösségbe való feloldódást, a közösség részvételét célozzák spontán módon. És minél művészebb a szöveg, menél szívből fakadóbban szól az ének, a dallam, annál teljesebb a közösségben való feloldódás.

Jól megfigyelhető ez különösen a magyarózdai halottsiratóknál. Az ózdi közönség a siratónak a halotthoz kapcsolódó viszonyából tudja, milyen fokú a halottsirató tényleges keserve. De nem a keserve foka szerint reagál, hanem aszerint, hogy művészi képekben, ritmusban, rímben, dallamban mennyire tökéletes siratót hall. Ott kapják arcukhoz a zsebken-dőt az asszonyok, rándul meg a férfiak ajka, ahol művészileg ragadja magával őket a sirató anya, feleség, leány.

Jól tudja ezt a közönséggel együtt a sirató is, és ez a tudat minden siratót arra készítet, hogy lehetőleg minél kevesebb már hallott szöveget használjon, és rögtönzése a lehető legművészebbek legyenek.

Ez a rejtett cél az, ami szöveg és dallam remekműig való tökéletesítését szorgalmazza minden népköltészeti alkotásban.

Ha a szeretőjétől elválasztott, tiltott vagy megcsalt legény este az utcán, nappal a mezőn olyan munkát végez, amely mellett énekelhet is, a legművészebben s így legszívvehszólóbban törekszik zengeni érzelmeit ahhoz, akihez címezi. Hasonlóképpen a leány otthon az udvaron, kerti vagy kézimunka közben. S ha a címzett nem is hallja közvetlenül, mindig akad, aki tudomására hozza. Néha a barát vagy barátnő éneklő ki a barát, barátnő érzelmeit közvetítő szándékkal.

Igy volt ez még negyedszázaddal ezelőtt Magyarózdon, s ha jelenidőt írtam, úgy írtam, mint aki élte s legszebb emlékeiben ma is éli a népköltészet által a közösségekben való gyönyörűen izgalmás, örömteljes vagy fájdalmasan sajnó feloldódást.

Vasárnap.

A nyári nap félig a Máltető mögé csúszik. Az óriásöblű, szalmafedelű cséplő-csűrben Toma János bá a hegedű nyakához fogja a vonót. Mi, legények magunkhoz kapjuk az előttünk pillangózó leányt és a levegőbe emelve, szívünkhöz szorítva öleljük meg. Bomlik a tánc. Orrunkban a leánytest illata, testünkön még a leánytest forrósága, s mind ez olyan boldogítóan idegfeszítő, hogy az utcára érve — vállon átfogva egymást — éneken kell, hogy tudomására hozzuk a világnak végig az utcán. Középkorúak, öregek felcsillanó szemmel hallgatják, s élik újra hajdani fiatalágukat.

Csillagos augusztusi este.

A Bükk erdő fölött vonuló hold fényétől ezüstfehér az utca pora. Az utcai ereszekben peregnek az orsók a gyapjút fonó lányok ujjá között. A lányok ajkáról felcsengő ének hívogatóan szól a legényeknek, akik közül már nem egy ott hasal, földrevetett ujjasán a leányok lába előtt. Hívogatnak, vallanak a dalok, s tudják, hogy melyik kinek szól, a panaszt, a szörnyű átokszavút is. Öröm, bú, vallomás, szitok postázódik dalban, szövegben. Adill villózik, dráma parazsa izzik. Amit szemérem, gátlás miatt nem mer közvetlenül, szemben kifejezni prózai szóval a lány, elmondja az egyénért a közösség dalban. Az érintett legény, barátaival végig az utcán, ugyancsak dalban válaszol, s így a két ember adott érzései széles közösség érzéseibe színeződnek át, s áttételesen közösségi élménnyé válnak.

Megesett leány dolgozik a szőlőben.

Magárahagyott asszonyként dolgozik. Az illető férfi már nem áll szóba vele. Átkait nem mondhatja el közvetlen a csábító szemébe. De a hegyoldalról, sok évszázados síró, keserű, szívszakasztó dallamban a nép-

dal szavaival borzalmas átkokat kiálthat feléje egy életen át a falu hallatára, mint például a 81 éves Magó Erzsébet, aki népdalgyűjtésem idején is jajongta átkait.

Nagyanyám szítal a kamarában.

Három fia háborúban. Közülük egy már francia föld alatt porlad. Sajogva szakadnak fel szívéből az ősrégi keservesek, melyeknek dallamai távoli századok, ha nem évezredek mélyéből fakadnak. Egedül van, de anyai szíve olyan szuggesztív erejét sejtí dalnak, szövegnek, amelyet bizonytalannal meg kell hogy érezzenek nemcsak minden távolságon át, de még a síron túl is tőle elszakadt gyermekei. Hozzájuk szól, hozzájuk címzi, s mikor a majdnem síró dallam a siratózás dallamába szakad át, akkor is halottjához szól, aki hite szerint a halál után is hallja őt.

Este van, zimankós téli este.

Az ablak alján jégvirágok. A petróleum-lámpa lángja hüppögve kapkod oxigén után. Körül a fal mellett nők pergetik már álmosan, bágyadtan az orsót. A falióra mutatója elhaladta a tízet. Egy-egy fej gyökkinthető előrehajlik. Valaki dűdölni kezdi a Szekszárdi Mariska balladáját. Mások is belekapcsolódnak az énekbe, s az orsók mindjárt elevebben kezdnek peregni, az álmos szemek kikerekednek. Valaki cserépdarabot tesz a lámpaüveg tetejére. A lámpaláng megéled s meg az egész fonóház.

A balladának Magyarózdton a népmeséhez hasonló a funkciója, főként fonókban énekelték a nők. A dal, a drámai vagy éppen tragikus esemény a balladában elhessenti az álmost a hosszú fonóestéken. A Szekszárdi Mariska két karikagyűrűje például arra tanít, hogy vigyázz, leány, ne kösd el kétfelé a szíved, mert Mariskát azért a két karikagyűrűért táncoltatták halálra. Amikor Rózsa Sándor párnát kér börtönében, anyja azt válaszolja neki, hogy tegye (miatta) hullatott könnyét fej-aljának.

A népdalokhoz viszonyítva a balladákat sokkal ritkábban éneklük. Hogy ki nem vesztek még egészen, az azon múlt, hogy a dallam és történet egymást őrizte. De már Csáki Vilma, Fejér Anna balladája csak egy-két sorban maradt meg s a többi régiről már a nagyon vénnek tudnak csak, azt tudják, hogy voltak.

Sorozás, katonai bevonulás hírére hírel a postás.

A sorozásra induló legények ősi szokás szerint összefogódzva, énekelve indulnak a sorozásra. Az énekek közül az egyik, a kezdő mindig ugyanaz az ősrégi dallam. Panaszos szövege keservesen állapítja meg, „El kell menni ha esik is, hogyha nehezen esik is.“ A sorozásról visszafelé jövet már a hegytetőn, messze a falu felett felhangzik „Az újvári sárga házba, ott esett a szívem gyászba“. De a leányszívűből is kicsattan a sorozással kapcsolatban: „Fecske madár leszállott a vasútra, szeretőmet viszik a sorozóba“. És amikor hazaérnek a fiúk, a fogadóban s attól kezdve a bevonulásig mennyit és hányféleképpen hagyakoz a legény dalban, az egész falu hallatára a leánynak, a faluban maradó barátjának.

A bevonulás drámai óráit az egész falu éli. Sír, zúg a falun végig a „Vágják az erdejét utat, viszik a magyar fiúkat.“ A legények italba fojtják a könnyüket, csak azt a régi dallamot, a bevonuláskor mindig ugyanazt teszik mélyebb rezgésűvé az elfojtott keservek. A lányok rejtve törlik szemüket. Szégyen nyilvánosan sírni a legények után. De majd a népdalban, abban kidalolhatják szabadon szívük érzelmeit. Az anyák zo-

kogva kísérik hegedűszó mellett összefogódzva, énekelve vonuló fiukat a fogadótól, végig az utcán. Kísérik a lányok, a faluban maradó legények. Az apák a fogadó előtt búcsúznak el. És szól a síró dal, a keserű vagy éppen a sírást visszafojtó hetyke szöveg. Szól végig a falun, a mezőn is jó darabon és közösségivé teszi a bevonuló egyedek keservét. Az egész falu érzi. Az emberemlékezet óta énekelt ének aztán már nemcsak a bevonuláskor, hanem bármikor énekelve, feltételes reflexként könnyeket csal az ember szemébe.

Hegedűszó közeledik az utcán.

Se sorozás, se bevonulás, énekszó sincs, csak egy-egy megismétlődő kiáltás hallszik. Kalákába hajtják a falut — figyelnek fel az emberek. Vonul a két „muzsikás“, utánuk két ember az utca két oldalán, s kiáltnak be az udvarokra: „Gyertek a kalákába (ehhez és ehhez) hej.“ És másnap reggel válykoló kalákával segítik meg valamelyik falubelit. Így „hajtják“ aratókalákába a fiatalságot a nyári tánc céljára használt csűrért a kezesek. A dallam emberemlékezet óta ugyanaz.

Ilyen ősrégi a lakodalmi esketői induló, a karácsonyi muzsikás kántáló, a temetési muzsikás sirató. Mindegyiknek közösségi funkciója van. A válykoló, arató kalákában végig szól a zene.

Így volt ez negyedszázaddal ezelőtt.

Népzenei tájegységek őrizték meg sokévszázados kincsüket, s igyekeztek a behatoló anyagot tájegységükhöz hasonítani. Egyes szövegek, dallamok ősi szokásokhoz kapcsolódva, alig változva vagy éppen változatlanul őrződtek meg hosszú évszázadokig.

Hogy ez így volt, egyik igen meglepő élményemet hozhatom fel példaként. 1967 szeptemberében Budapesten a Néprajzi Múzeumot látogattam meg feleségemmel. A népi hangszerek részlegén az illető népzene-kutató (nevét nem jegyeztem fel) a magnót is bekapcsolta, hogy meghallgathassuk a látott hangszereket. Egyszer csak melegség futott át rajtunk, és feleségemmel együtt egymásra kaptuk a pillantásunk. Mintha Toma János báb, Ötvös János Csiját hallottuk volna: egy sajtáságosan ősrégi magyarózdai dallamot hegedültek. (Az ózdi dallam a kolozsvári Folklor Intézet archívumában van, saját gyűjtésem.) Megilletődve hallgattuk.

Hogy kerülhetett Budapestre a Maros megyei Magyarózdról, a Néprajzi Múzeum népi hangszer osztályára? Hamarosan megoldódott a rejtély. A gyűjtő soha a tájékán se járt Magyarózdnak. A Bukovinából Dunántúlra telepített székely csángóktól gyűjtötte.

A csángók kerek kétszáz éve menekültek Bukovinába a Székelyföldről, s kétszáz évig, az akkor már közösen ismert dallamot (legényes tánc dallamaként is használták Ózdon) ők is, miként a magyarózdiak is, változatlan formában megőrizték napjainkig.

*

A népmozgás, a termelési módok, gazdasági, társadalmi struktúrák gyökeres változásai, ősi szokások — kaláka, nyári fonó, csűrben való nyári mindenvasárnapi tánc, közös katonai bevonulás s annyi más régi dolog — természetes kiesése, a civilizáció — rádió, televízió, népdallemez — feloldották, összekavarták a zenei tájegységeket. Az új éneket — egyet, legtöbbit kettőt egy évben — már nem egy-két ember „hozza“

hanem gépi eszközök ontják özönével. Legény-ének, leány-ének csak elvétve hallszik Magyarózdton. Nem teremődnek a népdalok, nem csiszolódznak. Csak vannak. Nincs már jó énekes a fiatalok között, amilyenek régebben voltak. Az énekek, a jellegzetesen magyarózdiak, feledésbe vesznek. A fiatalok nemcsak szabadon, de nemegyszer szabadosan, túl prózai módon közlik egymással érzelmeiket. Még a negyven éven felüliek azok, akik beadják néha-néha a népdalba szívüket.

A népdalkincs azért mennyiségileg nem csökken a faluban, csak már a technika s nem az emberi szív rögzítésében van a többje. Szállítják a rádiók, televíziók, lemezek.

Igy is jó, hogy vannak. De már a tájjellegek keverékét szállítják.

Ha valahol van, ezen a téren feltűnően megfigyelhető az elidegenedés. A magyarózdi énekes régebben azért dalolt, s az öregebbek most is azért dalolnak, hogy legőszintébb belső vágyaikat, örömeiket vagy bánatukat közvetítsék környezetükhöz, részesévé téve azt saját érzelmüknek, s maguk feloldódjanak a közvetlen közösségben, akit ismernek, aki ismeri őket.

A rádió gépi módon zengi a magáét, s a népdalénekes csak *énekel* a nagyvilágba, s nem a saját érzelmeit fejezi ki, még közvetítő szándéka sincs, csupán tolmácsol. Ha a dal népdal is, funkcióját tekintve már más jellegűvé vált. Más, ha falusi énekeseket szólaltatnak meg. Menynyire másképpen hallgatják ezeket az ózdiak.

Nem szeretném félreértetni magam. Nem akarom azt mondani, hogy egyes népdalra nem rezonál mélyen az, akit az adott esetben éppen a hallott népdal hordozta érzelem telít. De ez a rezonancia nem belülről sugárzik, megrezgetve környezetét is. Befogad, nem kiáramlik. Nem gyújt, csak meggyulladva fellobban és kialszik.

A régi, helyi szövegek felejtődnek, mert ott van kéznél a népdal-lemez. Tanulni se, csak hallgatni kell, mert bármikor elé lehet venni a népdallemezt vagy bekapcsolni a rádiót.

Hogy mégis sikerült viszonylag gazdag dal-anyagot összegyűjtenem (142 népdalszöveg) Magyarózdton, az szerencsés, sajátos helyzetemnek a következménye. Kívülről jött kutató tizedrészét se gyűjthette volna össze már.

A régi népdalok szövegét, dallamát parasztként ismertem, énekeltem valamikor. Egy-egy sor szövegtörök felvillantásával — közösségben — teljes szövegek idéződtek vissza. Évekig gyűjtöttem a szövegeket. Megvallattam a 82 éves anyósomtól, Biró Ferencné Pálfi Máriától, a 81 éves Magó Erzszi Körctől visszafelé a negyven-ötvenévesekig.

Magyarózdi népdalnak csak azokat a népdalokat fogadtam el, amelyek szövege, dallama a magyarózdi tájjelleg jelyeit viseli. Múdalok — magyarnóták, betyárdalok — tömegével ismertek, s a talmi, giccses dísz tárgyak rokonaiként, melyek az ősi népművészetet nyomják el, nemegyszer az eredeti népdal rovására tenyésztek. Az 1940 utáni szövegeket és dallamokat nem gyűjtöttem, mert már kevertek.

Az összegyűjtött balladák közül kettő helyi, illetve környékbeli alkotás, s nem jelentek meg schol. A medvési Jó Pista két zsandárt ölt meg a múlt században, a magyarózdi Nagy István katonaszökevényként lőtte agyon magát a század elején. A két első szöveget azért soroltam a balladák közé, mert jellegük szerint legközelebb a balladákhöz állanak.

Az ismert balladák közül azokat jegyeztem le és vettem hangszalagra, amelyek szövegben, dallamban újat is hoznak. A *Megöltek egy legényt...* és a *Bogár Imre* balladákat az általában ismert szöveggel és dallammal ismerik Magyarózdon is.

Az összegyűjtött anyagot jelleg szerint kilenc csoportba osztályoztam: I. ősrégi keservesek, II. ősrégi szerelmes keservesek, III. balladák, IV. magyarózdai átkozódók, V. keservesek, VI. idegenségre, szolgálatra utalók, VII. szerelmesek, VIII. kajánkodók, kicsúfolók, IX. katonadalok.

Az összes fellelhető szöveg birtoklása után kezdtem a tömeges dal- gyűjtéséhez. Hordozható magnetofonom nem volt, így hát Árus Lajos magyarózdai református pap magnetofonján vehettem fel a népdalokat. (Az előző, részleges gyűjtésből való anyagot Kolozsivárt rögzítettem.) Az öregek szégyelltek a pap előtt énekelni, a 63 éves Magyarai Ferenc Dzsánuj kivételével, aki a régi dallamok felidézésénél nagy segítségére volt a fiatalabbaknak. Az énekesek nagy része negyven-ötven év közötti volt. Olyanokat válogattam össze, akiről tudtam, hogy nagyszüleik, szüleik jó énekesek voltak. Nagy többségük, ha a dallamot kérdeztem, nem tudta. A szöveget olvasva és velem együtt közösen dúdolgatva azonban a szövegek közel száz százalékának felidéződött a dallama. Hetek kellettek, kérés, könyörgés addig, amíg a vasárnapi templomozás után egy csoport férfi, Magyarai Ferenc Dzsánuj, Incze Ferenc Móric, Ballai János Görény, Varró Ferenc Piri, Vecsei Ferenc Cibre, Kocsis Ferenc Cubák, Ballai György Lupuj s az 58 éves Horváth András Kása és három jó énekes asszony, Ballai Györgyné Bíró Erzsi, Koródi Ferencné Ballai Erzsi, Incze Ferencné Horváth Kata leültek a magnetofon körül. Második vasárnapon a katonadalokhoz a férfiak már nem jöttek el, azokat is a három asszony énekelte szalagra.

Az összegyűjtött anyag dallamának közel száz százaléka szalagra került. Van, amely bizonyos dallamváltozattal újra lejegyződött. Az ősrégi keservesek s a magyarózdai átkozódók azonos dallamokra énekelhetők, azért nem énekeltek mindegyik szövegét. A jelen gyűjtésben az előző gyűjtések szövege is benne van.

Gyermekjáték-dalok Magyarózdon ma már alig ismertek, s az ismertek nagyrésztben azonosak a mások által máshonnan rögzített játékdalokkal.

A népzenei hangszeres anyag egy részét Jagamas János közreműködésével az 1950-es évek elején néhány népdallal, siratóval szalagra rögzítette, így hát előző 1963—67-es gyűjtéseimmel együtt Magyarózd népdal-, népzenei monográfiája alapjában véve feltárt és kimerített.

Az előző gyűjtések anyaga Jagamas Jánosnál, nálam és a kolozsivári Folklór Intézet archívumában található. A gyűjtést 1968 augusztus havában fejeztem be.